

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

Εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια ἀναπτύξαμε τὴν θεωρίαν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ καὶ τὴν κατατοπίσαμε μέσα εἰς τὴν γενικὴν φιλοσοφικὴν κίνησιν καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας.

Εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον θὰ ἐκθέσωμε τὴν γενικὴν κριτικὴν τῆς θεωρίας αὐτῆς.

Εἰς τὸ Β΄ κεφάλαιον ἐκθέτοντας τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας καὶ τὶς φιλοσοφικὰς σχολὰς εἶδαμε, γενικῶς, ποῦ ἐστηρίζονταν ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας πρὸ τοῦ Μάρξ. Ἡ κριτικὴ τῆς ὕλιστικῆς θεωρίας τὶς πλεονεκτήματα εἶνε ἀκόμα ὑπεράσπιση τῶν πρὸ τοῦ Μάρξ φιλοσοφικῶν θεωριῶν ἐπὶ τῆς ἱστορίας.

Ἡ γενικώτερη παρατήρησις ἐπὶ τῆς θεωρίας εἶνε ὅτι αὕτη παραδέχεται εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας ἱστορικοὺς νόμους. Οἱ ἱστορικοὶ νόμοι, ποὺ παραδέχεται ἡ θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ εἶνε, καθὼς εἶδαμε, ὅτι τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, ἡ μορφή των καὶ ἡ ἐξέλιξιν των, ἡ ὅλη ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας τῶν λαῶν εἶνε αὐστηρὰ καθωρισμένη ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴν

συγκρότηση τῆς κοινωνίας, ποῦ ἀποτελεῖ τὸ ὑπό-
στρωμα ὄλων τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Ἡ δὲ
οἰκονομικὴ αὐτὴ συγκρότηση ἐξελίσσεται ἀνάλογα
μὲ τὴν ἐξέλιξιν τῶν τεχνικῶν ὄρων τῆς παραγωγῆς.
Οἱ ἀρνούμενοι τοὺς ἱστορικοὺς νόμους ἀρνοῦνται καὶ
τὸν νόμον αὐτόν. Καθ' αὐτὸ λοιπὸν ἡ παρατήρηση
τῶν δὲν στρέφεται κατὰ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ μόνον
ἀλλὰ καὶ ἐναντίον αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστο-
ρίας, ποῦ γυρεύει νὰ ὄρῃ τοὺς νόμους αὐτούς.

Λέγουν οἱ αὐτοὶ ἐπικριταί: τί εἶνε νόμος;
νόμος εἶνε σχέση σταθερῆ, γενικὴ καὶ ἀναγκαῖα.
Εἰς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, λέγουν, δὲν ὑπάρχουν
τέτοιες σχέσεις, οὔτε αἰτίες, ποῦ νὰ ἔχουν « στα-
θερῶς, γενικῶς καὶ ἀναγκαιῶς » (πάντα
δηλ. καὶ πάντοτε) τὰ ἴδια ἀποτελέσματα. Ἄλλὰ
ἡμεῖς καθωρίσαμε ἤδη στὸ Α'. κεφάλαιο: « Ἡ φιλο-
σοφία » πῶς ἐννοοῦμε τοὺς ἐπιστημονικοὺς καὶ φιλο-
σοφικοὺς νόμους. Τοὺς νόμους καὶ τοὺς κανόνες, ποῦ
ρυθμίζουν γενικά, σταθερά, καὶ ἀναγκαῖα τὰ ἱστορικὰ
γεγονότα, καθὼς καὶ τὰ φυσικὰ γεγονότα δὲν
τοὺς ξέρουμε, οὔτε ἐνδιαφερόμεθα ἂν ἔχουν ἐν-
τικειμενικὴν ὑπαρξιν. Μᾶς χρειάζεται ὁμως νὰ
ἔχουμε κάποιους τύπους κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους νὰ
ἀναπαριστοῦμε, σὰν εἶδος διανοητικῆς στενογραφίας
τις μυριάδες τῶν γεγονότων τῆς πείρας μας. Καθὼς
λέμε στὴ φυσικὴ λ.χ. ὅτι κάθε σῶμα ποῦ ἂν τὸ ἀφι-

σοιμε ἀπὸ τὰ χέρια πέφτει, καὶ τοῦτο τὸ λέμε νόμο τῆς βαρύτητος γιὰ νὰ μποροῦμε μὲ τὴν ἔννοιαν αὐτὴ νὰ ἐνοποιήσοιμε τὶς ἐντυπώσεις μας σ' ἓνα γενικὸ τύπο, ἔστι λέμε καὶ ὅτι ἡ ἀλλαγὴ τῆς οἰκονομικῆς συγκροτήσεως τῆς κοινωνίας ἀλλάζει γενικᾶ, σταθερὰ καὶ ἀναγκαῖα καὶ τὴν ἱστορικὴ μορφή τῆς κοινωνίας (ἱστορικὸς ὕλισμός). Παρατηρήσαμε δηλ. ὅτι ἡ φυσικὴ ἀνάγκη γενικῆς ἐνότητος τῶν ἐντυπώσεων μας, (φιλοσοφία) καὶ διατυπώσεως τῆς διαδοχῆς αὐτῶν, ποὺ μᾶς παρουσιάζεται ὡς σχέσις αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος μᾶς ἀναγκάζει νὰ διατυπώσοιμε ὅλα τὰ φαινόμενα κάτω ἀπὸ τύπους σταθεροῦς, δηλ. νόμους, διὰ τὴν εὐκολία τῶν περαιτέρω σκέψεων. Μᾶς εἶνε ἀδιάφορον ἂν οἱ νόμοι αὐτοὶ ἔχουν ἀντικειμενικὴν ὕπαρξη ἢ εἶνε τύποι τῆς διανοίας μας. Τὸ γεγονὸς ὅτι μέσον αὐτῶν ἐφικιάστηκαν οἱ ἐπιστῆμες καὶ ἐπροχώρησε ἡ ἀνθρώπινη διανόηση στὴν εὔρεση ἄλλων ἀληθειῶν, στὴ πρόβλεψη τοῦ μέλλοντος κ.λ.π. ἀποδείχνει ὅτι οἱ νόμοι αὐτοὶ εἶνε δικαιολογημένοι καὶ ἀληθεῖς. Ὅσον δὲ περισσότερο ἐπαληθεύονται οὗτοι τόσο περισσότερο ἐπιβάλλονται, ὡς ἀντικειμενικῶς ὑπάρχοντες. Γράφοντας ὁ Μάρξ ἐπὶ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Φόϊερμπαχ λέγει : «Τὸ ζήτημα, ἂν μποροῦμε νὰ γνωρίσοιμε τὴν ἀντικειμενικὴν ἀλήθεια δὲν εἶνε ζήτημα θεωρητικόν, ἀλλὰ ζήτημα πρακτικόν. Εἰς τὴν πράξιν

(praxis) ὁ ἄνθρωπος μπορεί νὰ δοκιμάσῃ τὴν ἀλήθεια, δηλαδή τὴν πραγματικότητα, τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς σκέψεώς του. «Ἡ συζήτησις ἐπὶ τῆς πραγματικῆς ὑπάρξεως ἢ ὄχι σκέψεως ἀπομονωμένης ἀπὸ τὴν πράξιν εἶνε καθαρὸς σχολαστικισμὸς». Εἰς τοῦτο δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ τῶν φυσικῶν νόμων καὶ τῶν ἱστορικῶν. Ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος εἶνε διανοητικὴ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου καὶ οἱ ἀρχικὲς καὶ γενικώτερες αἰτίαι εἶνε ὑποθέσεις τῆς διανοίας. Οἱ ἀρνούμενοι λοιπὸν τοὺς ἱστορικοὺς νόμους πρέπει νὰ ἀρνηθοῦν καὶ τὴν ὑπάρξιν τῶν φυσικῶν νόμων. Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ξεχωριστοῦν οἱ φυσικοὶ νόμοι ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς. Καὶ οἱ δύο ἔχουν κοινὴν τὴν καταγωγὴν, ἤτοι τὴν διανοητικὴν ἀνάγκην τοῦ ἀνθρώπου νὰ διατυπώσῃ τὴν γενίκευσιν τῶν ἐντυπώσεων του κατὰ τρόπον αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, κατὰ τρόπον νόμων. Μπορεῖ οἱ νόμοι νὰ μὴν εἶνε σωστοί, νὰ μὴ τοὺς βρίσκουμε ἀλάνθαστα μὲ τρόπον δηλ. ποῦ ὁ τύπος μὲ τὸν ὅποιον ἀναπαριστοῦμε τὴν σειρὰν τῶν φαινομένων νὰ ἐπαληθεύῃ πάντοτε. Τότε θὰ πῆ ὅτι ἐκεῖνο ποῦ ἐθεωρήσαμε ὡς νόμον δὲν εἶνε ὁ ἀκριβοῦς νόμος καὶ θὰ διατυπώσουμε ἄλλον—σ' αὐτὸ στηρίζονται οἱ ἐπιστημονικὲς πρόοδοι—ἀλλὰ δὲν θὰ πῆ ὅτι δὲν μπορεί νὰ ὑπάρχουν νόμοι. Ἀλλὰ προσθέτουν οἱ ἐπικρίνοντες ἔτσι τὴν θεωρίαν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ: ναι, ἴσως εἰς τὴν φύσιν νὰ μπορούμε νὰ βροῦμε τοὺς νό-

μους, διότι τὰ φαινόμενα ἐπαναλαμβάνονται πάντα στερεοτύπως τὸ ἴδιο, ἀλλ' εἰς τὴν ἱστορίαν δὲν εἶνε ἔτσι. Κάθε νέο φαινόμενο ποτὲ δὲν εἶνε ὁμοιο ἐντελῶς μὲ ἓνα ἄλλό. Καὶ ὅμως αὐτὸ δὲν εἶνε ἀληθινό. Ὅταν λέμε ὅμοια φαινόμενα, τὰ ἐννοοῦμε, ποὺ ἔχουν μόνον τὶς περισσότερες ιδιότητες ὁμοιες. Ἡ ὁμοιότης δὲν εἶναι κάτι ἀπολύτως ἀντικειμενικό. Δυὸ πράγματα μπορεῖ νὰ εἶναι ἐξ ἴσου ὁμοια καὶ ἀνόμοια, σύμφωνα μὲ τὴν ἀποψη, ποὺ τὰ ἐξετάζουμε. Ἔτσι συγκρίνουμε τὰ φαινόμενα. Πέρνουμε τὶς κυριώτερες ιδιότητές τους καὶ ἀμελοῦμε τὶς πρὸ ἐπουσιώδεις, δταν αὐτὲς δὲν ἐπηρεάζουν τὸ νόμο, ποὺ διατυπώνουμε. Ἐξαρτᾶται λοιπὸν ἀπὸ μᾶς ποιά φαινόμενα θεωροῦμε ὁμοια. Εἶνε ἀλήθεια, ποὺ τὰ φυσικὰ φαινόμενα εἶνε ἀπλούστερα ἐνῶ, τὰ κοινωνικὰ πολυπλοκώτερα. Ἀλλὰ προσπαθοῦμε νὰ τὰ ἀπλοποιοῦμε καὶ τότες διατυπώνουμε τοὺς νόμους. Εἶνε συνεπῶς σφαλμένη ἢ ἀντίρρηση τῶν κριτικῶν ἐκείνων, ποὺ ἀμφισβητοῦν τὴν ὕπαρξην τῶν ἱστορικῶν νόμων.

* * *

Ἡ σπουδαιότερη κριτικὴ τῆς θεωρίας ἔγεινε ἀπάνου στὸ ζήτημα ποῖο ἐκ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων ἐνεργεῖ ὡς αἷτιον καὶ καθορίζει τὴν μορφήν τῶν ἄλλων. Ὁ Μάρξ εἶπε: τὸ οἰκονομικὸν φαινόμενον. Ἐδῶ πολλοὶ φιλόσοφοι παρατηροῦν τοῦ Μάρξ

ὅτι θέτοντας ἔτσι ὑλιστικὰ τὸ ζήτημα τῶν αἰτίων τῶν κοινωνικῶν καὶ ἱστορικῶν φαινομένων παραγνωρίζει τὸ ρόλο ποὺ παίζουν τὰ ἠθικὰ φαινόμενα, αἱ ἠθικαὶ κοινωνικαὶ δυνάμεις : ὁ βαθμὸς τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων, ἡ φιλοσοφικὴ πρόοδος αἱ ἠθικαὶ δυνάμεις τῶν ἀνθρώπων τὰ πολιτικὰ συστήματα κλπ.

Εἶνε ἀλήθεια ὅτι πολλοὶ μαρξισταί, ποὺ ἀκολούθησαν τὶς θεωρίες τοῦ Μάρξ καὶ ἰδίως μετὰ τὸν θάνατόν του καὶ ἀπεπειράθησαν νὰ ἐφαρμόσουν τὴν θεωρίαν αὐτὴ εἰς τὴν ἐξήγησιν διαφόρων ἱστορικῶν ἐποχῶν ἔδειξαν κάποιαν ὑπερβολὴν εἰς τὴν χρῆσιν αὐτῆς τῆς θεωρίας. Ἴσως παρεξηγῶντας τὴν θεωρίαν ἢ φανατιζόμενοι εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς ἐξ ἴσου φανατικῆς κριτικῆς τῶν ἀντιπάλων ἔφθασαν εἰς τὸ νὰ παραστήσουν τὴν θεωρίαν αὐτὴν, ὡς μηχανικὴν ἐξήγησιν τῶν ἱστορικῶν φαινομένων χωρὶς τὴ συνδρομὴ ἄλλων κοινωνικῶν παραγόντων. Τίποτε δὲν εἶνε ἀνακριβέστερο τούτου. Ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ λαβαίνει πολλὰς φορές ἀφορμὴν εἰς τὸ Κεφάλαιον νὰ δείξῃ τὴν σημασίαν ποὺ δίδει εἰς τοὺς ἠθικοὺς καὶ πολιτικοὺς παράγοντας τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Ἢδη καὶ ζῶντας ἀκόμη ὁ Ἐγκελς, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς διαφόρους νεώτερους μαρξιστὰς εἶχον δείξει τὴν τάσιν αὐτὴν νὰ παρεξηγήσουν τὴν θεωρίαν. Ἐπαναφέροντας αὐτοὺς εἰς τὴν ἀληθινὴν ἔννοιαν τῆς ἱστοριοὑλιστικῆς θεωρίας ὁ φίλος καὶ συνεργάτης τοῦ Μάρξ Φρειδερίκος

Ἐγκελς ἔγραψε τὰ ἐξῆς εἰς τὸ περιοδικὸν «Ὁ σοσιαλιστὴς Ἀκαδημαϊκὸς» τῆς 15 Ὀκτωβρίου 1895. «Κατὰ τὴν ὀλιστικὴν ἀποψὴ τῆς ἱστορίας ὁ συντελεστὴς ποὺ τελικῶς (in letzte instantz) καθορίζει τὴν ἱστορία εἶνε ἡ παραγωγὴ τῆς ὀλικῆς ζωῆς. Οὐτε ὁ Μάρξ, οὐτε ἐγὼ, δὲν εἶπαμε ποτὲ κάτι τι πλεόν τούτου. Ὅταν λοιπὸν μερικοὶ παραγνωρίζουν τοῦτο, ὥστε λέγουν ὅτι ὁ οἰκονομικὸς παράγων εἶνε ὁ μόνος, τότε παρουσιάζουν τὴ θεωρίαν ἄτοπην, ἀφηρημένην καὶ χωρὶς νόημα. Οἱ οἰκονομικοὶ ὄροι εἶνε ἡ βᾶσις, ἀλλὰ τὰ διάφορα στοιχεῖα τοῦ «ὑπερσκελετοῦ»*, ἤτοι αἱ πολιτικαὶ μορφαί, οἱ ἀγῶνες τάξεων καὶ τὰ ἀποτελέσματά των, τὰ πολιτεύματα, κερδισμένα ἔπειτα ἀπὸ μάχην τῆς τάξεως, ποὺ νικάει, τὰ νομικὰ καθεστῶτα καὶ ὅλες οἱ ἀντανακλάσεις τῶν πραγματικῶν τούτων ἀγῶνων ἀπάνου εἰς τὸ πνεῦμα ἐκείνων, ποὺ λαβαίνουν μέρος εἰς αὐτούς, ἤτοι οἱ πολιτικὲς θεωρίαι, οἱ νομικὲς, οἱ φιλοσοφικὲς, καθὼς καὶ οἱ θρησκευτικὲς πεποιθήσεις, καὶ ἡ ἐξέλιξις των εἰς δογματικὰ συστήματα, ὅλα ταῦτα ἐξασκοῦν μίαν ἐπίδρασιν ἀπάνου εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἱστορικῶν ἀγῶνων καὶ πολλὰ φορὲς καθορίζουν καὶ τὴν μορφήν τῶν ἀγῶνων τούτων. Εἶνε ἀλληλεπίδρασις ὅλων τῶν παραγόντων τούτων, εἰς τὴν ὁριστὴν τέλος

* Βλ. προηγούμενο Κεφάλαιο.

ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἄπειρο πλῆθος τυχαίων περιστατικῶν (δηλαδή πραγμάτων καὶ περιστατικῶν, ποῦ ἡ ἐσωτερικὴ τους σχέση εἶνε τόσο μεμακρυσμένη καὶ τόσο ἀναπόδεικτος, ὥστε τὴν θεωροῦμε ὡς μὴ ὑπάρχουσιν καὶ μποροῦμε νὰ τὴν ἀμελήσωμε) ἡ οἰκονομικὴ ἐξέλιξις φανερώνεται ὡς ἡ μόνη ἀναγκαιότητα. Ἐλλως ἡ ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας σὲ κάθε ἱστορικὴν περίοδο θάταν ἀπλή μαθηματικὴ λύσις ἀπλῆς πρωτοβαθμίου ἐξισώσεως». Παρακάτω δὲ ἐξακολουθεῖ: «Εἶνε σχολαστικισμὸς ἀνυπόφορος νὰ θέλη κανεὶς νὰ ἐξηγήσῃ ὅλα τὰ ἱστορικὰ φαινόμενα μόνον μὲ τοὺς οἰκονομικοὺς ὁρους. Οἱ πολιτικοὶ ὁροὶ κάθε ἐποχῆς, αἱ ἐθνικαὶ παραδόσεις, παίζουν κάποτε σπουδαῖο ρόλο. Νὰ ποῦμε λ.χ. ὅτι τὸ Βραδεμβούργο εἶχε διαλεκτῆ μέσα εἰς ὅλες τὰς Γερμανικὰς χώρας ὡς πρώτη πόλις, μόνον γιὰ οἰκονομικοὺς λόγους εἶνε ἀνόητό. Ἡ νὰ λέμε ὅτι οἱ μικρὰς Γερμανικὰς ἡγεμονίαις ἐξῆσαν ἢ ἐχάθησαν μόνον γιὰ οἰκονομικοὺς λόγους εἶνε τόσο ἄτοπο, σὰν νὰ πῆς ὅτι οἱ διαλεκτικὰς διαφορὰς τῆς Γερμανικῆς γλώσσης ὀφείλονται εἰς οἰκονομικοὺς λόγους».

Οἱ ἠθικὰς δυνάμεις παίζουν, ἀλήθεια, μεγάλον ρόλον. Ἐκεῖνο ποῦ δὲν μπορεῖς νὰ ἀρνηθῆς εἶνε ὅτι δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ ξεπεράσουν τὴν ἱστορικὴν ἀναγκαιότητα, ποῦ καθορίζουν οἱ οἰκονομικοὶ ὁροὶ. Οἱ νομικὰς ἐπιρροαί, τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, αἱ

ἠθικὲς ἀξίες, τὰ πολιτικὰ καθεστῶτα ὄντας κατὰ βάθος ἀντανάκλαση τῶν οἰκονομικῶν ὄρων παίζουσι ἔτσι πάντα δευτερεύοντα ρόλον. εἶνε λάθος νὰ ποῦμε πῶς δὲν παίζουσι κανένα ρόλον, καθὼς ὁμοίως εἶνε λάθος νὰ ποῦμε ὅτι οἱ οἰκονομικοὶ ὄροι παίζουσι τὸν μόνον ρόλον. Παίζουσι ἀπλούστατα τὸν κύριον ρόλον.

Ἀλλ' ἂν ἡ ὑπερβολὴ αὕτη εἶνε λάθος, δὲν εἶνε ὁμοίως σωστὸ καὶ δὲν ἀποδείχνεται καθόλου ὅτι οἱ ἠθικοὶ παράγοντες, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τοὺς οἰκονομικοὺς κανονίζουσι τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν, καθὼς λέγουσι οἱ κριτικοὶ τῆς θεωρίας. Διότι ἢ ἡ ἠθικὴ εἶνε μία καὶ ἀμετάβλητη ἢ μεταβάλλεται. Καὶ ὅτι δὲν εἶνε μία γίνεται φανερόν ἀπὸ τὴν ἐξάτασιν τῶν ἠθικῶν συστημάτων τῶν διαφόρων ἐποχῶν. Διὰ τί εἰς τοὺς ἀρχαίους Σπαρτιάτας ἡ κλοπὴ ἦταν ἀρετὴ, καὶ σήμερον εἶνε κακία; Διὰ τί ἡ σκλαβιὰ στὴν ἀρχαιότητα δὲν ἦταν ἀνήθικο πρᾶμα; Γιατί ὁ πατέρας εἰς τὴν πατριαρχικὴν Ῥωμαϊκὴν οἰκογένειαν εἶχε δικαίωμα ζωῆς καὶ θανάτου ἐπάνου στὰ παιδιά του καὶ στὴ γυναῖκα του; Γιατί στὸ μεσαίωνα ὁ ἀρχοντας εἶχε τὸ δικαίωμα τῆς πρώτης νυκτὸς στὴς γυναῖκες τῶν δούλων του; Γιατί σήμερον ἡ πορνεία, ἡ μοιχεία εἶνε κακὰ καὶ ὁμοίως τὰ κάνουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι; Γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε τὴν ἠθικὴ συνείδησιν κάθε κοινωνίας θὰ ἴδοῦμε σὲ τί θεμέλια στηρίζεται καὶ γιατί ἀλλά-

*Ἱστορικὸς Ὑλισμὸς

ζει. Καί τὰ θεμέλια αὐτὰ δὲν εἶνε ἄλλα ἀπὸ τὰ οἰ-
κονομικά. Εἶνε λοιπὸν φανερό, πῶς οἱ ἠθικοὶ παρά-
γοντες εἶνε δευτερογενεῖς καὶ σὰν τέτοιοι δὲν
μποροῦν μόνοι νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἱστορικὴν ἐξέ-
λιξη. Ὁ κύριος παράγων εἶνε ὁ οἰκονομικός. Τὸ ἴδιο
συμβαίνει καὶ μὲ τὰς πολιτικοὺς ὅρους καὶ μὲ τοὺς
φιλοσοφικούς.

Καθὼς εἶπαμε καὶ στὸ προηγούμενο κεφάλαιο,
τὰ πολιτικὰ συστήματα εἶνε ἀποτέλεσμα τῶν κοι-
νωνικῶν δυνάμεων, ποὺ τις καθορίζει τὸ οἰ-
κονομικὸ καθεστῶς τῆς κοινωνίας, αἱ τάξεις, ἀποτέ-
λεσμα τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων καὶ τῆς οἰκονομικῆς
ὀργανώσεως τῆς κοινωνίας σὲ κάθε ἐποχῇ. Μπορεῖ
κανεὶς νὰ ἐξηγήσῃ τὴν πτώση τοῦ ἀρχαίου κόσμου
καὶ τὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ φεουδαλισμοῦ ἐπὶ 10 αἰῶ-
νες, μόνον μὲ τὴν ὀλικὴ βία τῶν κατακτητῶν Γερμα-
νῶν ; Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τις φιλοσοφικὰς καὶ
θρησκευτικὰς πεποιθήσεις. Ἡ διάδοσις τοῦ Χριστια-
νισμοῦ σὲ ὅλον τὸν κόσμον μπορεῖ νὰ εἶνε ἀποτέ-
λεσμα πνευματικῶν μόνον αἰτίων ; Καὶ γιατί σήμερα
στὸ νεώτερον οἰκονομικὸ καθεστῶς οἱ πνευματικὰς
ἀξίες τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν παίζουν κανένα ἢ σχε-
δὸν κανένα ρόλο ;

Ἴδου περὶ τούτου τί λέγει ὁ Μάρξ εἰς τὸ Κομ-
μουνιστικὸ Μανιφέστο § 59.

«Χρειάζεται τάχα μεγάλη ἀξυδέρχεια γιὰ νὰ

καταλάβω κανείς ότι οί ιδέες τών ανθρώπων, τόσο οί συγκεκριμένες αντιλήψεις τους, όσο και οί απόλυτες αρχές τους, και με μιὰ λέξη, ή συνείδησή τους, μεταβάλλεται μαζί με τις συνθήκες τής ζωής τους, μαζί με τις κοινωνικές σχέσεις των, τήν κοινωνική τους ζωή;

Η ιστορία τών ιδεών, τί άλλο δείχνει, παρά ότι ή πνευματική παραγωγή μεταμορφώνεται μαζί με τήν υλική παραγωγή; Οί ιδέες, που κυριαρχούν σε μιὰ εποχή δέν είναι ποτέ παρά οί ιδέες τής τάξεως που επικρατούσε.

Γίνεται λόγος για ιδέες, που επαναστατούν όλκληρη τήν κοινωνία. Αυτό είνε ή όμολογία ένός φαινομένου, ότι τὰ στοιχεία μιᾶς νέας κοινωνίας είνε σχηματισμένα μέσα στην παλιά κοινωνία· ότι ή διάλυση τών παλιών ιδεών συμβαδίζει με τή διάλυση τών παλιών όρων τής ζωής.

Οί αρχαίες θρησκείες νικήθηκαν από τὸ χριστιανισμό τή στιγμή που ὁ αρχαίος κόσμος ἔφτανε στο τέλος του. "Όταν οί χριστιανικές ιδέες στὸν 18ο αἰώνα υπέκυψαν κι' αυτές μπροστά στη φιλοσοφία τών φώτων, ή φεουδαλική κοινωνία είνε αρχίσει πιά με τήν επαναστατική τότε αστική τάξη έναν αγώνα μέχρι θανάτου. Οί ιδέες περι ἐλευθερίας τής συνειδήσεως, περι θρησκευτικῆς ἐλευθερίας δέν είνε παρά ή ἐκδήλωση τής βασιλείας τοῦ ἐλεύθερου

συναγωνισμού στο επίπεδο του πνεύματος».

Ἄλλη επίκριση τῆς θεωρίας εἶνε ὅτι εἶνε θεωρία μοιρολατρική (fataliste) καὶ ὅτι παραδίδει ἔτσι τὴν ἀξία τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως, τὴν ἐλευθερία τῆς καὶ τὸ ρόλο, ποὺ παίζει εἰς τὴν ζωὴν, ἀκόμη δὲ καὶ τὸν ρόλο τῶν μεγάλων ἀνδρῶν εἰς τὴν ἱστορίαν. Θὰ ἦταν πολὺ νὰ καθήσουμε ἐδῶ νὰ συζητήσουμε τὸ περιμάχητο ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς θελήσεως. Εἶνε γνωστὸ πῶς ἐγεννήθη αὐτὴ ἡ ἰδέα ὅτι ἡ θέληση τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἐλεύθερη, νὰ κάμῃ ὅ,τι θέλῃ. Ὁ ἀνθρώπος μὴν ἔχοντας ξεκαθάριση εἰς τὴν ψυχολογία καὶ τίς ἐπιστῆμες τί εἶναι φυσικῶς ἡ θέληση τοῦ ἀνθρώπου καὶ πιστεύοντας ἄλλοτε στὴν ψυχὴ ποὺ δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸ σῶμα, ἐνόμιζε ὅτι ἡ θέληση εἶνε κάτι τι ἐλεύθερο πρᾶγμα μέσα στὸ σύμπαν. Ἐδίδεπε ὁ ἀνθρώπος ὅτι στὴν καθημερινή του ζωὴ εἶνε ἐλεύθερος νὰ ἀποφασίσῃ μεταξὺ δύο ἢ τριῶν σκέψεων, νὰ ἐκλέγῃ μεταξὺ δύο ἀντικειμένων καὶ μὴ μπορῶντας νὰ ξέρῃ τίνων αἰτίων συνειδητῶν ἢ ὑποσυνειδητῶν, λογικῶν ἢ αἰσθηματικῶν, κληρονομικῶν ἢ ἐπικτητῶν εἶνε ἀποτέλεσμα αὐτῆς ἡ θέλησός του ἐπίστεψε ὅτι εἶνε ἀνώτερη αἰτίων, μὴ ὑποκειμένη εἰς ἐπιρροάς, ἀπόλυτη, ἀνεξάρτητη, ἐλεύθερη. Ἄλλ' ὅταν ἀνεπτύχθησαν οἱ ἐπιστῆμες καὶ ἐμελετήθη ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, εἶδεν ὁ ἀνθρώπος ὅτι καὶ ἡ θέλησός του εἶνε ἀνεξάρτητη μέσα σὲ περιορισμένον κύκλον

διαθέσεων και τοῦ ξεφεύγουν μὲν τὰ αἷτια κάθε θελήσεως του και ἀποφάσεως, ἀλλ' ὅτι και ἡ θέλησή του εἶνε και αὐτὴ καθωρισμένη (Déterminée) ἀπὸ αἷτια διάφορα, ποὺ τὰ μελετᾷ ὁ ἄνθρωπος, για νὰ τὰ βρῆ γενικῶς σὲ κάθε ψυχικὴ ἐκδήλωση. Ἔτσι ἐλεύθερη θέληση δὲν ὑπάρχει για τὸν ἄνθρωπο ἀτομικῶς. Εἶνε ἐλεύθερη ἡ θέλησή μου ἀπέναντί σου, ἀλλὰ τὸ τί θέλω σὲ κάθε περίσταση δὲν τὸ κανονίζω αὐθαιρέτως, ἀλλὰ ὑποκύπτοντας εἰς τὴν ἐπίδραση διαφόρων αἰτίων, ποὺ τὰ ξέρω ἢ μοῦ ξεφεύγουν, ποὺ τὰ ζητῶ νὰ τὰ βρῶ και ποὺ κάθε μέρα μοῦ ἀποκαλύπτονται μὲ δύναμη ἀκαταμάχητη.

Ἄλλ' ἂν εἰς τὴν ἀτομικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἡ θέληση παίζει τέτοιο καθωρισμένο ρόλο εἰς τὴν κοινωνικὴ ζωὴ τί ρόλο παίζει; Αἱ κοινωνικαὶ ομάδες, οἱ λαοί, τὰ ἔθνη διατί ἔχουν τέτοιες ἢ τέτοιες ιδέες, τέτοιες ἢ τέτοιες πεποιθήσεις, τέτοιες ἢ τέτοιες πράξεις; Ἡ θέλησή των δὲν εἶνε ἐλεύθερη; Ἀσφαλῶς δὲν εἶνε ἐλεύθερη, καθορίζεται και αὐτὴ ἀπὸ διαφόρους παράγοντας, ὀλικούς, ἠθικοὺς και ἱστορικούς. Ποιοὶ παράγοντες ἐνεργοῦν, ὡς πρῶτα αἷτια, ὡς κύριοι παράγοντες και ποιοὶ ὡς δευτερεύοντες ἀναπτύξαμεν ἤδη παραπάνω. Ἡ ἀντίρρηση λοιπὸν διὰ τὴν παραγνώριση δῆθεν τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἀδύσημη. Ἡ ὀλιστικὴ θεωρία δὲν παραγνώρισε ποτὲ τὸν ρόλο τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως. Τὰ ἱστορικὰ φαινό-

μενα εἶνε φαινόμενα τῆς ζωῆς καὶ τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας προσπαθεῖ μόνον νὰ βρῆ τὰ ὄρια ποὺ καθορίζουν τὴν θέληση αὐτῆς. Αἱ θελήσεις τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶνε ἀπόλυτες καὶ χωρὶς αἰτία. Ἔχουν καὶ αὐτὲς τὰ αἰτιά των. Καὶ τὰ αἰτία τῆς ὁμαδικῆς θελήσεως μιᾶς κοινωνίας εἶνε οἱ ἀντικειμενικὲς ἀνάγκες κάθε ἐποχῆς. Τὶς ἀνάγκες αὐτὲς τίς δημιουργεῖ καὶ ρυθμίζει κυρίως μὲν ἡ οἰκονομικὴ συγκρότηση τῆς κοινωνίας, ἔπειτα οἱ ἄλλες πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς ἐπιρροές. Μπροστὰ στὰ γεγονότα αὐτὰ ἡ θέληση παίζει μικρότατο ρόλο. Κανένας—πολὺ δ' ὀλιγώτερο ὁ Μάρξ—τὴν παρεγνώρισε, ἀλλὰ ἐγνώρισε καὶ τὰ ὄριά της, ποὺ τὴν σχηματίζουν ἐκάστοτε. Γι' αὐτό, καθὼς εἶπαμε καὶ στὸ β' κεφάλαιο, ἡ ἐπίδραση τῶν μεγάλων ἀνδρῶν δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ξεπεράσῃ τὶς ἀντικειμενικὲς ἀναγκαιότητες τῆς ἐποχῆς των.

Πολλοὶ ἐπιμένουν ἀκόμη νὰ φέρνουν τὴν παληὰ ἀντίρρηση τῆς γεωγραφικῆς σχολῆς, ὅτι ἡ φύση, τὸ κλίμα, τὸ φυσικὸν ἐν γένει περιβάλλον δημιουργοῦν τοὺς χαρακτήρας τῶν λαῶν καὶ ἐκεῖθεν δύναται νὰ ἐξηγηθοῦν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα.

Καθὼς εἶπαμε καὶ σὲ προηγούμενο Κεφάλαιο οἱ χαρακτήρες τῶν λαῶν δὲν εἶνε παρὰ ἐκεῖνο, ποὺ δίνει τὸν τόνον εἰς τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, ἀλλ' ἡ μαρφή των εἶνε ἡ ἴδια. Τὸ ἠθικόν, τὸ θρησκευτικόν, τὸ νο-

μικόν, τὸ πολιτικόν, τὸ οἰκονομικόν κλπ. φαινόμενα ἐκδηλοῦνται σ' ὅλας τὰς κοινωνίας. Εἰς τὴν σχέσιν των καὶ τὴν ἐπίδρασίν των ὁ χαρακτῆρας τοῦ λαοῦ δὲν εἶνε παράγων, ἀλλὰ παθητικὸς ἐρμηνευτής. Τοῦτο ἔχουμε νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὴν σχολή των «φυλετικῶν ιδιοτήτων», μετὰ τις ὁποῖες πολλοὶ (Gumprowitz, Gustave le Bon) θέλουν νὰ ἐξηγήσουν τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα καὶ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν των λαῶν.

Ὅτι ἡ φύσις καθορίζει τὴν οἰκονομικὴν ἐνέργειαν ὡς στοιχεῖον αὐτῆς εἶνε ἀναμφισβήτητον. Διὰ τοῦ ζῆ σὲ δάση πρρουσιάζει ἄλλην εἰκόνα, εἶνε διάφορος ἀπὸ αὐτὸν ποῦ ζῆ σὲ βουνό. Ἀλλὰ σὰν στοιχεῖο τῆς παραγωγῆς, ἡ φύσις, ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος, εἶνε ἓνας ἐκ των οἰκονομικῶν ὄρων, ἀμετάβλητος καὶ τὸν ὅποιον τείνει ὁ ἄνθρωπος, διὰ τοῦ ἄλλου συντελεστοῦ τῆς παραγωγῆς—των τεχνικῶν ὄρων αὐτῆς—νὰ τὸν ὑποτάξῃ ἐντελῶς. Καθ' ὅσον τὸν ὑποτάσσει ἡ οἰκονομικὴ του ἐνέργεια παίρνει ἄλλη μορφή, ἀλλάζοντας καὶ τὴ μορφή ὅλης τῆς κοινωνίας, τοῦ φυσικοῦ τούτου συνεταρισμοῦ πρὸς οἰκονομικὸν σκοπὸν, τὴν ἱκανοποίησιν των ἀναγκῶν.

Ἡ Νεωτέρα Κοινωνιολογία προσπαθεῖ εἰς τὰς σχέσεις των κοινωνικῶν φαινομένων νὰ ἀπορρίψῃ τὴν σχέσιν αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος, πρωτογόνων καὶ δευτερογόνων φαινομένων ἀναζητοῦσα ἄλλην σχέσιν. Ἀλλὰ ἡ ἐπὶ τούτου μελέτη δὲν εἶνε ἀκόμη τελειω-

μένη. Ὁ ἰταλὸς καθηγητῆς Alfonso Asturaro εἰς τὸ βιβλίον του «Κοινωνιολογία» (La Sociologia— Genova 1907) νομίζει ὅτι τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ἔχουν μεταξύ των τριπλῆν σχέσιν: ἐξαρτήσεως, σκοποῦ καὶ καταγωγῆς, χωρίζει δὲ τὰ φαινόμενα εἰς ἑτερόνομα καὶ αὐτόνομα, εἰς ἀπλά καὶ εἰς σύνθετα, καὶ διατυπώνει σειρὰν ἐμφανίσεώς των πολύπλοκον, εἰς τὴν ὁποίαν πρώτην θέσιν κατέχει τὸ οἰκονομικὸν φαινόμενον. Ἀλλὰ αἱ μελέται αὐταὶ εἶνε ἀκόμη εἰς τὸ στάδιον τῆς ὑποθέσεως, δὲν ἐκλόμισαν δὲ σοβαρῶς τὴν ἐξεταζομένην θεωρίαν.

Συμπερασματικῶς λοιπὸν μποροῦμε νὰ παῦμε: Οὔτε τὸν ρόλον τῶν φυσικῶν παραγόντων τοῦ περιβάλλοντος, οὔτε τὸν ρόλον τῶν κληρονομικῶν καὶ βιολογικῶν παραγόντων τοῦ ἀνθρώπου παραγνωρίζει ἡ ὑλιστικὴ θεωρία, οὔτε τὸν ρόλον τῶν ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν παραγόντων, οὔτε τὸν ρόλον τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας. Ἀπλῶς καὶ μόνον περιορίζει τὸν ρόλον αὐτὸν εἰς δευτερεύοντα ρόλον καθοριζόμενον κυρίως ἐκ τῆς μορφῆς καὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως.